

Kirjutades multiperspektiivset ajalugu. Juhendmaterjal

ERASMUS+ projekt: Multiperspektiivus täiskasvanuhariduses

Läänemeremaade ajaloo näitel (2017-2019)

Autorid: Jörg Hackmann koostöös Nikita Andrejevsi, Anne Brædderi, Anders Fröjmarki, Claudia Güntheri, Juhan Kreemi, Mati Lauri, Anne Sørenseni ja Valdis Teraudkalnsiga.

Sisukord

1. Sissejuhatus: Euroopa ajalugu ja multiperspektiivsus	1
2. Mis on multiperspektiivne ajalugu?.....	3
i. Teoreetilised aspektid	3
ii. Didaktilised aspektid	5
iii. Multiperspektiivsuse aspektid	6
iv. Multiperspektiivsuse kriitika.....	7
3. Multiperspektiivsus Läänemeremaades.....	8
i. Rahvuslike vaatenurkade ületamine	8
ii. Läänemere perspektiivid	8
a. Multietnilisus ja migratsioon.....	9
b. Postkolonialistlikud perspektiivid	9
c. Hääle andmine nähtamatutele gruppidele	10
d. Kangelased, ohvrid, kurjategijad ja kõrvalseisjad 20. sajandi ajaloos	10
e. Konfliktjärgne vaatenurk.....	11
f. „Tõeste“ ja „võltsitud“ faktide eristamine	11
4. Läänemeremaad ja nimed	12
5. Kuidas kasutada multiperspektiivsust Läänemeremaade ajaloo õpetamisel?.....	12
i. Sihtrühmad.....	12
ii. Parimad praktikad	13
a. Läänemeremaade mälupaigad.....	13
b. Läänemeremaade ajaloo põhilised tunnusjooned	14
6. Järeldused	15

1. Sissejuhatus: Euroopa ajalugu ja multiperspektiivsus

Euroopa ajaloo nõ Euroopa tuum on selle rahvaste ja piiride ajalugu. Sellise pisut paradoksaalse järelduseni võib jõuda kui lugeda erinevate Euroopa rahvaste juhtivate

ajalookirjutajate teoseid läbi 20. sajandi (nt Oskar Haleck, Hermann Heimpel ja Krzysztof Pomian).¹

Kui nõustume selle ideega, siis peame järeldama, et Euroopat – olenemata sellest, kas tegemist on poliitilise projekti või geograafilise üksusega – ei saa ette kujutada ilma selle elanike, kogukondade ja kultuuride mitmekesisust ning selle ajaloo piiridest üle astuvat loomust tähele panemata. Samal ajal on Euroopa mõiste, mida iseloomustab idee ühtsusest läbi erinevuse – *e pluribus unum*. Seda ühtsust on identifitseeritud erineval viisil: geograafiliselt kaasamise ja võõraks tembeldamise; poliitiliselt vabaduse, demokraatia, õigusriigi, võrdsuse, võimude tasakaalu ja rahu mõistetega; ning kultuuriliselt ratsionaalsuse ja sekuraliseerimise mõistetega. Siiski ei tohiks selliseid defineerivaid elemente rakendada ilma, et oleks alla joonitud protsessilised, utoopilised ja nimetavad iseloomujooned: Euroopa on alatiselt „valmimise“ ja „ülesehitamise“ faasis ning viimastel aastatel on Euroopale esitatud väljakutseid. Seega, et mõista Euroopat kui mõistet või projekti, on vaja ajaloolist lähenemist, mis omakorda tähendab, et see mõiste on pidevas muutumises.²

See toob meid tagasi esimese väite juurde. Euroopa vaatenurgast näivad piirid ja rahvad olevat ühendatud konfliktide, lagunemise ja võõraks tembeldamisega. Lisaks peetakse nii piire kui rahvusi üha enam „välja mõeldud“, „ette kujutatud“ või „konstrueeritud“ kontseptsioonideks, mis tähendab, et ei ole olemas selliseid asju nagu loomulikud piirid või rahvad, mis moodustaksid ühiskonnale ajatu raamistikku. Euroopa sise- ja välispiirid ei ole ainult erinevate konfliktide, vaid ka mõlemapoolsete piiriüleste kontaktide fookuspiirkonnaks. Sellisel taustal on juba vähem paradoksaalne, et Euroopa ajalookirjutust ei saa eraldada selle rahvuste ajaloost. Rahvused moodustavad Euroopa põhilise struktuuri keskajast tänapäevani.³ Euroopa ajalugu on aga rohkem kui selle rahvuste ajalugude kokku liitmise tulemus. Selle asemel peab arvestama rahvuste omavahelisi rahumeelsete ja konfliktsete suhete rägastikke. See eeldab, et Euroopa ajalugu saab vaadelda ainult mitut vaatenurka käsitleva lähenemise läbi, nagu arutelu Euroopa ajaloo õpiku ümber 1990. aastatest on näidanud.⁴

Need pinged Euroopa ja selle rahvastest aru saamisel, ei ole aga ainult mineviku probleemid, millest tänapäeva ühiskond ei pea hoolima. Vastupidi, meie arusaamine ühiskonnast ei ole ehitatud ainult ühiste kaasaegsetele huvidele, vaid (ja mitte vähemal määral) ühiselt läbiarutatud ja jagatud minevikutõlgendustele. Viimasel ajal aina enam pead tõstnud rahvuslike arutelude taustal võib ühiskonna ära lõikamine minevikust olla üks faktidega mitte toetatud eelarvamuste juurde. Meie arusaam Euroopast ja selle ühtsusest ei saa rajaneda üksnes (aeg-ajalt vahetuvatel) hetkehuvidel. Ratsionaalselt õigustatud Euroopa kui ühiseid väärtusi jagav kogukond, on aga minevikus kannatanud ja kannatab edaspidigi poliitiliste protsesside

¹ Nt Oskar Halecki, *The Limits and Divisions of European History* (London; New York, Sheed & Ward 1950); Hermann Heimpel, *Der Mensch in seiner Gegenwart* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1954); Krzysztof Pomian, *Europa und seine Nationen* (Berlin: Wagenbach, 1990).

² Vt näiteks “eurotsinrismi” ja “Lääne tsivilisatsiooni” kriitika: Norman Davies, *Europe. A History* (London: Pimlico, 1997).

³ Akadeemiline debatt rahvuste teemal Euroopas on kujundatud väitlus primordialistliku ja konstruksionalistliku lähtekoha vahel. Üks näide mahukast debatist on arutlus Anthony D. Smithi ja Ernest Gellneri vahel: *The Nation: Real or Imagined? The Warwick Debates on Nationalism*, in: *Nations and Nationalism*, 2:3 (1996), 357-370.

⁴ Frédéric Delouche, ed., *Das Europäische Geschichtsbuch: Von den Anfängen bis ins 21. Jahrhundert* (Stuttgart: Klett-Cotta, 2011) (pr k 1990); vaata ka viiteid European Association of History Educators EUROCLIO, Euroopa Nõukogu ja Körberi Fondi projektidele.

ebajärjekindluse all. Seega, Euroopa loomine vajab ühist ajaloolist alust. „Euroopa ilma oma ajaloota,“ kirjutab Prantsuse ajaloolane Jacques le Goff, „oleks õnnetu vaeslaps.“⁵

Debatid teemal, mis on spetsiifiliselt euroopalik, nõuavad seega vaadet ajaloole. Kui võtta selline suund, siis ilmuvad silmapiirile esmalt erinevad rahvuslused, mis on 19. sajandist alates varjutanud ajaloole ja kultuurile rajaneva Euroopa identiteedi. Selle taustal on pakutud multiperspektiivsust kui sobivat viisi läheneda Euroopa ajaloole ja rahvasteülesele ajaloole üldiselt. Läänemerd ümbritsev piirkond on olnud juba aastakümneid see väli, kus seda teemat on arutatud ja sellist lähenemist praktikas rakendatud.

Seetõttu väidame siin, et huvi äratamine Läänemere maade ajaloo vastu ei kutsu ilmingimata välja minevikuvarje (nagu on väidetud), vaid võib viia identiteediteemaliste aruteludeni, mis on laiemad kui rahvus(riik). See ei ole soovitatav mitte ainult nende vaatenurgast, kes õpetavad igapäevaselt ajalugu koolides ja ülikoolides või edastavad ajalugu koolivälises kontekstis, vaid ka poliitilise hariduse oluline element, mis soovib tugevdada Euroopa kultuurilist sidusust.

Järgnevad peatükid arutlevad multiperspektiivsuse kui mõiste üle ning seejärel avavad teemasid, mille käsitlemiseks on multiperspektiivsus oluline Läänemere maade ajaloo teemalistes aruteludes. Teksti lõpus antakse mõned soovitusel, kuidas multiperspektiivsust ajaloo debattides rakendada.

2. Mis on multiperspektiivne ajalugu?

Näeme multiperspektiivsust kui lähenemist ajaloo mõistmisele neljal tasandil: didaktilise mõistena, mälu-uuringute aspektina, rahvusvahelise ajalooõpikute uuringute objekti ja formaalõppe väliste ajaloo projektide olulise aspektina.

i. Teoreetilised aspektid

Multiperspektiivsuse kui ajaloo õpetamise mõiste taust pärineb 1960. ja 1970. aastatel Lääne-Saksamaal toimunud aruteludest ning on tänaseks üle kantud ka rahvuseülestele kontekstidesse.⁶ Multiperspektiivsuse mõiste põhineb üldisel tähelepanekul, et ei ole olemas ühte universaalselt kõikide poolt aktsepteeritud tõe. Selle asemel on igal isikul tema oma nägemus sündmustest, mida mõjutavad tema isiklikud kogemused. Sama võib väita ka gruppide kohta. Mainimist väärib see, et multiperspektiivsus on üks põhilisi tõe uurimise ja tõe lähenemise viise näiteks kohtuasjades. Head ajakirjandust iseloomustatakse selle järgi, et see püüab edastada erinevad vaatenurki, mis peaks lugejani tooma kõige täpsema sündmuse kirjelduse.

Mälu-uuringud, mis on kogenud rahvusvahelises akadeemilises arutelus tõusu nii kultuuri, ajaloo, sotsioloogia ja poliitika uuringutes, alustavad lähtekohast, et iga intsidenti ja arengut mäletatakse erinevalt nii üksikisikute kui sotsiaalsete gruppide poolt ning need mälestused ja selle ilmingud muutuvad läbi aja. Traditsioonilist arusaama, et ajalugu (kui teaduslik ajalookirjutus) ühendab, kuid mälu eristab (sest see sõltub isiku mälestustest, mille taga ei ole teaduslikku uurimistööd) on viimasel ajal tabanud kriitika. Põhiline probleem seisneb selles, et

⁵ Seeria koostaja eessõna: *The Making of Europe* (Oxford: Wiley-Blackwell, 1995-2010).

⁶ Bodo von Borries, 'Multiperspectivity' – Utopian Pretension or Feasible Fundament of Historical Learning in Europe?, in: *History for Today and Tomorrow. What Does Europe Mean for School History?*, ed. Joke van der Leeuw-Roord, Jörn Rüsen (Hamburg: Körber-Stiftung, 2001), 269-295; Robert Stradling, *Multiperspectivity in History Teaching: A Guide for Teachers* (Strasbourg: Council of Europe, 2004).

ühel küljest põhineb ajalookirjutus ise sotsiaalsel, poliitilisel või rahvuslikul vaatenurgal, mis loob erinevusi. Teisest küljest sisaldavad debati kollektiivse mälu üle eesmärki konstrueerida või propageerida minevikupilti, mis ei oleks lahnev. Selliseks kontekstis võiksid mälu-uuringud toetada multiperspektiivsuse mõistet.

Rahvusvahelistes debattides ajalooõpikute üle on multiperspektiivsus seotud lähenemistega, mille eesmärk on olla rahvuslikest vaenudest üle. Pärast Esimest maailmasõda peeti kooli ajalooõpetust oluliseks kohaks, kus lammutada rahvuslike vaenlase stereotüüpe. Pärast Teist maailmasõda arendati rahvusvaheline uurimissund ajalooõpikute analüüsimiseks, mis viimastel aastatel ei ole algatanud ainult rahvuseüleseid soovitusi ajalooõpikute koostamiseks, vaid ka rahvusvaheliste õppematerjalide, mida võib kasutada erinevates rahvuslikes koolisüsteemides, koostamist. Rahvusvahelise multiperspektiivse lähenemise asjakohasusest saab kõige paremini aru kui vaadelda õpikut „Euroopa ajalugu“, mis sai alguse erainitsiatiivist 1980. aastatel ja on tõlgitud mitmetesse keeltesse. Esimese väljaande tõlked näitavad aga tähelepanuväärseid rahvuslike erinevusi (nagu on mitmel pool mainitud).⁷ Võib järeldada, et Euroopa ajalugu ei rajane niivõrd ühel autoriteetsel suurel narratiivil vaid moodustub pigem esmalt lahnevate rahvuslike narratiivide koosmõjul. Sama võib väita ka Läänemeremaade ajaloo kohta.⁸

Need projektid on ellu kutsunud 1990. aastatel ning peame täna tõdema, et Euroopa ühise tuleviku rajamine kui Euroopa ajaloo üle arutlemise peamine eesmärk on kaotanud jõudu seoses kasvavate rahvuslike ja euroskeptiliste suundumustega. Viidates tagasi sissejuhatavale argumendile, oleks viga luua „puhastatud“ kujutist harmoonilisest Euroopast, sest see on lihtsasti lammutatav kui poliitiline ideoloogia. Seetõttu on vajadus Euroopa ajaloo alase debati järele täna isegi veelgi hädavajalikum kui Euroopa eufooria perioodil pärast 1989. aastat.

Katsed koostada Euroopa ajaloo õpikut ja arutleda Euroopa ajaloo arusaamade üle tekkisid veel enne 1989. aastat. Rahvusvahelised arutelud õpiku üle algasid kahe riigi vaheliste aruteludena (näiteks Prantsuse-Saksa, Saksa-Poola). Järk-järgult kasvasid kahe riigi vahelised raamistikud üle-Euroopalisteks. Seda illustreerib Poola-Saksa ajalooõpiku projekt, mis materialiseerus raamatuna „Euroopa – meie ajalugu“.⁹

Rahvusvaheliste ajaloo õpetamiseks loodud õppevahendite loomine avaldab veel kaks probleemi. Esiteks erineb ajaloo õppekava riikide vahel üsna palju, eriti 20. sajandi osas. Teiseks tähendab rahvusvaheliste õppematerjalide kasutuselevõtt seda, et need peavad olema heaks kiidetud erinevate ametiasutuste ja nõukogude poolt, kes võtavad aluseks erinevad rahvuslikud nõudmised ja otsustusprotsessid. Seda probleemi näeb Euroopa Ajalooõpetajate

⁷ Joke van der Leeuw-Roord, A Textbook for Europe: Could the ‘History of Europe’ Avoid the Traditional European Mirror of Pride and Pain?, in: Internationale Schulbuchforschung 18:1 (1996), 85-95. Jan M. Piskorski, Europejska Historia Europy, in: Ex Libris (Supplement to Życie Warszawy) 59 (1994).

⁸ Zigmantas Kiaupa et al., The History of the Baltic Countries (Tallinn: Avita, 2002); Geschichtsbild in den Ostseeländern 1990: Bericht eines Seminars von das Schwedische Zentralamt für Universitäts- und Hochschulwesen und Finnlands Unterrichtsministerium in Hanaholmen, Helsinki, in 1990 veranstaltet [sic] (Stockholm; Helsinki: Universitets- och högskoleämbetet, Undervisningsministeriet, Finland, 1991).

⁹ Europa. Unsere Geschichte (Wiesbaden: eduversum, 2016-); Europa. Nasza Historia (Warszawa: WSiP, 2016).

Ühing (EUROCLIO) kui põhilist takistust.¹⁰ Vaadates ajaloo õpetamise praktikat ülikoolides võime näha teistsugust pilti, kus selleks, et sisse viia sisse viia multiperspektiivsust Euroopa ajaloo õpetamisel, puuduvad igasugused kaanonid, millele viidata õppematerjalide ettevalmistamiseks, ka rahvusliku raamistiku sees. Sellisel taustal on mitteformaalne täiskasvanuharidus valitud käesoleva projekti raamistikuks. See ei tähenda, et kõrgharidussektor ei mängiks projekti tegevustes otsustavat rolli.

Mitteformaalsete projektide hulka on arvatud ka veebi platvormidele üles ehitatud projektid. Need annavad võimaluse esitada ajalugu rohkem avatud viisil, ilma juhtiva narratiivita ja neid ei piira autoriteetsed õppekavad, vaid need on pigem avatud debattidele lähtuvalt mitmest vaatenurgast. Selle protsessi detailseid aspekte avatakse järgmises alapeatükis.

ii. Didaktilised aspektid

Multiperspektiivsuse mõiste arendati välja ajaloo õpetamise didaktilise raamistiku sees. Saksa ajaloodidaktika sõnaraamatus defineeritakse multiperspektiivsust kui ajaloo väljendamist formaadis, kus ajalooliseid fakte esitatakse mitmest (vähemalt kahest) erinevast vaatenurgast, mis pärinevad sündmusega seotud või sündmusest mõjutatud kaasagetelt, kes esindavad erinevaid sotsiaalseid positsioone ja huve.¹¹

Läbi erinevate vaatenurkade rakendamise ei soovi ajalooharidus ainult kirjeldada ajaloo sündmusi vaid tõlgendada ja muuta nähtavaks nende sündmuste tähtsust ja nende mõju. Multiperspektiivsusel on ka potentsiaal näidata, et ajaloolised sündmused on alati inimeste tegude tagajärjed. Iga ajalooline sündmus põhineb otsustel, mille on teinud inimesed nende kättesaadava info põhjal. Seega oleneb otsuse kvaliteet kättesaadava teabe kvaliteedist. Otsused olenevad ka veendumustest, vahel lisaks soovidest ja hirmudest. Kui me mõistame nende isikute tausta, kes vastutavad otsuste eest, mis viivad mingi ajaloolise sündmuseni, siis mõistame paremini ka neid sündmusi. Põhilise teabe põhjal tunneme ära, mõtestame lahti ja saame üle eelarvamustest ning saame olulisi sissevaateid käesolevaks ajaks.

Vaieldamatult kasvab teiste vaatenurkade lisamisel ajalooliste sündmuste mõistmise keerulisus. Seega kerkib küsimus, kuidas esitada sündmust mitmest vaatenurgast ilma õppijaid üle koormamata. Multiperspektiivsuse asjakohasust illustreerib kõige paremini näide, mis on kuidagi õppijatega seotud. Eesmärk on suunata õppijad arusaamisele, miks mitme vaatega tutvumine on pingutust väärt. Multiperspektiivsust saab seejärel rakendada lisades mitmeid vaatenurki ja need grupis läbi arutada. Valitud vaatenurgad peaksid pakkuma ajaloolise sündmuse kohta olulist lisainformatsiooni. Lisaks võib õppijale pakkuda veelgi rohkem erinevaid vaatenurki, mida neil on võimalik lugeda vabatahtlikult. Alternatiivselt võib õppejõud paluda valida välja üks vaatenurk, töötada see hoolikalt läbi ja esitleda seda järgmisel kohtumisel või lasta luua esitlus, video vms ning paluda see üles riputada kursuse foorumisse. Viimasel juhul peaksid kaasõpilased enne järgmist kohtumist töötama läbi teiste tudengite esitlused ja arutlema nende üle järgmisel kohtumisel (ümberpööratud klassiruum). Allikate

¹⁰ Joke van der Leeuw-Roord, A Common Textbook for Europe? Utopia or a Crucial Challenge?, in: Geschichtslernen – Innovationen und Reflexionen: Geschichtsdidaktik im Spannungsfeld von theoretischen Zuspitzungen, empirischen Erkundungen, normativen Überlegungen und pragmatischen Wendungen. Festschrift für Bodo von Borries, ed. Jan-Patrick Bauer, Johannes Meyer-Hamme, and Andreas Körber (Herbolzheim: Centaurus Verlag & Media, 2008), 43-59.

¹¹ Artikkel „Multiperspektivität“, in: Wörterbuch Geschichtsdidaktik, ed. Ulrich Mayer, Hans-Jürgen Pandel, Gerhard Schneider, Bernd Schönemann (Schwalbach/Ts.: Wochenschau-Verlag, 2014), 143-144.

ettevalmistamine võib järgida järgmiseid küsimusi: kes, mis, millal, kus ja miks. Oluline pole ainult erinevate vaatenurkade esitlemine vaid ka nende üle arutlemine ja nende lahti mõtestamine lähtuvalt oma enda senisest arusaamisest valitud sündmusest ja sellest, mis on muutunud kui sinna lisati erinevaid vaatenurki.¹²

Selleks, et rikastada vaatenurkade spektrit võib õppijatelt paluda luua ajalooallikaid, mis toovad välja nn vaikivate gruppide (orjad, talupojad, töölised) vaatenurki. Nendel gruppidel ei olnud tihti võimalust jäädvustada oma mõtteid ja vaateid ning seega on nende kohta säilinud vähem allikaid. Asetades end mõne sellise grupi rolli ja luues väljamõeldud allikaid (näiteks päevikusissekandeid) suhestuvad õpilased selle grupiga. See võib alguses olla ärritav, kuid tekitada empaatiat ja aidata kaasa paremale õppimisele. Ilmselgelt saab multiperspektiivsust ellu viia mitmel erineval moel. Iga rakendusviis aga teenib sama eesmärki – näidata, et lisaks üldtunnustatud narratiivile on veel üks vaatenurk või võib olla isegi rohkem kui üks.

Multiperspektiivsust luuakse esitades mitte ainult ühte vaatenurka sündmusest (või seda meenutavast objektist) vaid mitut. Need teised vaatenurgad võivad pärineda ajaloolistelt isikutelt, vähemustelt või represseeritud isikutelt. Need toovad esile ajalooliste sündmuste teisi tähendusi olenedes soost, vanusest või kultuurilisest taustast. Need vaatenurgad võivad pärineda koduriigist või mõnest teisest riigist. Seega on multiperspektiivsus terviklik lähenemine, mis proovib mõista ajaloolisi sündmusi laiemas perspektiivis läbi mitmete vaatenurkade.

iii. Multiperspektiivsuse aspektid

Ülevaade nendest ajaloo teemadest, kus multiperspektiivsus näib olevat oluline näitab, et läbi tuleks mõelda ka suur hulk seotud teemasid, mis on esitatud järgnevas nimekirjas. Mõningaid mahukamaid aspekte tutvustatakse allpool eraldi.

- Erinevate riikide ja rahvaste lahknevad vaatenurgad. See on üsna tavapärane probleem, mis puudutab ajaloo õpikuid ja mille üle on arutletud juba ülal.
- Rahvuslikud versus regionaalsed vaatenurgad. See erisus puudutab piirkondi või gruppe, millel on eristatav vaatenurk oma ajaloole, mis ei ole identne üldiste rahvuslike narratiividega. Lisaks on konfliktirikka ajalooga piirialadel tihti lahknevad vaatenurgad.
- Enamuse ja vähemuse lahknevad vaatenurgad. See ei puuduta ainult rahvuslikke või etnilisi vähemusi vaid ka usulisi, kultuurilisi jne.
- Erinevate sotsiaalsete gruppide lahknevad vaatenurgad, sh soolised ja immigrante puudutavad teemad. Marginaliseeritud gruppidele hääle andmine on siin oluline teema.
- Postkolonialistlikud vaatenurgad. Siin ei ole mõeldud ainult ülemeremaade, vaid ka Ida-Euroopa sisekolonialismi.
- Ohvrite ja agressorite kontrastsed vaatenurgad, eriti Teist maailmasõda puudutavates teemades.
- Vaatenurkade muutumine ajas, eriti minevikukonfliktide tähenduse muutumine. Näiteks viikingiaeg on järjest enam denatsionaliseeritud ja pigem rahvusvaheline fenomen. Erinevate lahingute taaskehastamine kuulub samuti siia alla.
- Vaatenurkade muutus, mis tuleneb uute tehnoloogiate kasutuselevõtust.

¹² Artikkel 'Multiperspektivität', in: Handbuch Methoden im Geschichtsunterricht, ed. Ulrich Mayer et al. (Schwalbach/Ts.: Wochenschau-Verlag) 2016, 65-77.

- Elukutseliste teadlaste (ekspertide) ja laiema avalikkuse, meedia ja poliitikute vaatenurkade erinevus.

Kahtlemata pole tegemist lõpliku nimekirjaga ning ka olemasolevat saab veelgi paremini süstematiseerida. Sellegipoolest näitab see erinevate ja lahknevate vaatenurkade arvesse võtmise asjakohasust ja selle muutumist ajas.

iv. Multiperspektiivsuse kriitika

Multiperspektiivsust ei saa pidada ainult didaktiliseks kontseptsiooniks. Nii selle metodoloogilise lähenemise kui sisu üle toimuvad kriitilised arutelud. Metodoloogilised aspektid viitavad esiteks küsimusele, kas ajaloo õpetamine ja ajalookirjutus peaks toetama kriitilist mõtlemist või edastama autoriteetset narratiivi. Viimane ei ole viide mitte ainult mitmetele rahvuslikele õppekavadele, vaid kindlasti Poola „ajaloopoliitika“ suunas, mida hetkel võimul olev valitsus edendab.¹³ Selle küsimuse üle on kriitiliselt arutletud seoses Euroopa ajaloo narratiiviga, mida peegeldavad kestvad arutelud Euroopa Ajaloo Majas (House of European History) Brüsselis.¹⁴ Sellises seoses on soov luua sidusat vaadet Euroopa ajaloole vaidlustatav. Multiperspektiivsus võiks toetada Euroopa ajaloo globaalset perspektiivi, aga tundub, et seda kasutatakse pigem vastuargumendina nende poolt, kes väitlevad rahvuslike ajaloonarratiivide jäämise poolt, taas tugeva viitega Poolale.¹⁵ See konflikt on sütitanud argumente, et ületada rahvuslikke vaatenurki rahvusjärgse Euroopa narratiivi kasuks.¹⁶ Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et multiperspektiivsus on mitmete ajalugu ja mälupoliitikat puudutavate debattide keskel.

Teine kriitiline argument viitab erinevusele „tõeste“ ja „valede“ faktide vahel, mida peegeldab hetkel päevaajaline teema „libauudistest“. Näitena võib tuua küsimuse, kas selgelt väär teavet nagu „Balti riigid ühinesid Nõukogude Liiduga 1940. aastal vabatahtlikult“ võib käsitleda kui ühte legitiimset vaadet Teisele maailmasõjale. On eraldi aruteluküsimus, kas tõeste ja väärade väidete eristamine üldse puudutab multiperspektiivsust. Samas tundub, et seda teemat tuleb markeerida tänu tõusvale arutelule „alternatiivsete“ faktide teemal, sest nende levikul kasutatakse ära multiperspektiivsuse argumenti. Sellisest vaatenurgast lähtuvalt on oluline ka ühiskonna poliitiline keskkond (eriti väljendusvabadus). Lisaks võidakse multiperspektiivsust kritiseerida seetõttu, et see pakkuvat tuge multikultuursele lähenemisele nende poolt, kes leiavad, et selline lähenemine on osa uusimperialistlikust ideoloogiast, millist arvamust võib leida mitmest tänasest Euroopa ühiskonnast.

¹³ Jan Grabowski, The Holocaust and Poland's 'History Policy', in: Israel Journal of Foreign Affairs 10 (2016), 481-486.

¹⁴ Vaata www.europarl.europa.eu/visiting/en/brussels/house-of-european-history. Kuigi trükises on nii kirjutatud, ei ole muuseumi juht veel veebis kättesaadav. Muuseumi ideest pikemalt vaata http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=083.

¹⁵ Vaata väitlust Paul Ingedaay ja Pior Ukielski vahel ajalehes Frankfurter Allgemeine Zeitung, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 6.11. and 2.12. 2017. Muuseumist lähemalt: Andreas Fickers, Kompromissgeschichte, serviert auf dem ‚Tablet‘. Das Haus der europäischen Geschichte in Brüssel, in: Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History 15:1 (2018), 173-183.

¹⁶ Eriti Ulrike Guérot ja Robert Menasse. Vt Robert Menasse, Der Europäische Landbote. Die Wut der Bürger und der Friede Europas oder Warum die geschenkte Demokratie einer erkämpften weichen muss (Wien: Zsolnay, 2012).

3. Multiperspektiivsus Läänemeremaades

i. Rahvuslike vaatenurkade ületamine

Projekti fookus, mis on suunatud Läänemere piirkonnale kui Euroopa alapiirkonnale, on meelega selliselt valitud. Esiteks on võimalik kasutada rahvusliku ajalookirjutuse mitmetasandilist iseloomu selleks, et luua baas multiperspektiivsuse mudeli loomiseks. Teiseks on pea kolmkümmend aastat toimunud intensiivsed arutelud, millele saab projektis viidata ja mille peale uut üles ehitada. Alustuseks võib võtta debati „uue Hansa“ teemal. Kuigi debatis on nähtavale ilmunud lahknevad rahvuslikud vaatenurgad keskaegsest kaupmeeste ühingust, on see samas näidanud, et lahknevad arvamused ei vii ilmtingimata Läänemere ajaloo ühisest vaatenurgast loobumisele. Üldiselt on selge, et Läänemeremaade mitmed rahvuslikud vaatenurgad paljastavad põhilisi erinevusi kaasaegsete ühiskondade ja riikide mõistmises ning ajaloo sündmuste peegeldustes eriti 20. sajandil. Need erinevused pakuvad lisaargumente, miks multiperspektiivne Euroopa ajalugu võiks olla eriti viljakas selles piirkonnas.

Vajadus sellise multiperspektiivse lähenemise järele on esile tõstetud mitmeid kordi seoses metodoloogiliste aga ka poliitiliste aspektidega. Õppematerjalide loomine mitmerahvuselistel kogukondade jaoks on oluline puudujääk, mida on täheldatud rahvusvaheliste õpikute uurimisel. Selliseid projekte peetakse võimaluseks suurendada erinevate rahvaste vahelist üksteisemõistmist ja konfliktijärgst leppimist.¹⁷

Uurimistöö empiirilised tulemused, mis rõhutavad seda puudujääki, pärinevad rahvusvahelisest uurimisest „Noored ja ajalugu“ (1997), mis käsitleb noorte inimeste arusaamu rahvustest ning mille organiseeris Körberi Sihtasutus.¹⁸ Initsiaator Bodo von Borries on juhtinud tähelepanu asjaolule, et tudengite huvi oma rahvusliku ajaloo vastu on palju suurem kui soov saada põhjalik ülevaade rahvuste loomisest.¹⁹ Mitmed teised Euroopa institutsioonide publikatsioonid ja avaldused kinnitavad endiselt rahvusliku ajalooaate domineerimist. See on nähtav ka Rootsis, kus katsed kasutusele võtta mitmerahvuselisi Põhjamaade ajaloo õpikuid pole saavutanud edu.²⁰ Rahvusliku ajaloo piire on võimalik ületada kasutades spetsiifilisi teemasid või piirkondi, näiteks varauusaegsed Põhjasõjad või 1980. aastate vabadusliikumised Ida-Euroopas. Võib viidata ka piirkondadele või gruppidele, millel on erinev vaatenurk rahvuslikule ajaloole näiteks saamid Põhja-Euroopas või Latgale Lätis.

ii. Läänemere perspektiivid

Mõnigaid ülalmainitud aspekte (vt 2.iii) laiendatakse detailselt järnevates alapeatükkides. Osaliselt põhinevad need erinevatel rahvuslikel vaatenurkadel ja keskenduvad küsimustele, mida vaadeldakse erinevate nurkade alt rahvuseülesest vaatenurgast.

¹⁷ Karina V. Korostelina, Simone Lässig, and Stefan Ihrig, eds., *History Education and Post-Conflict Reconciliation: Reconsidering Joint Textbook Projects*, Routledge Studies in Peace and Conflict Resolution (London: Routledge, 2014); Lily Gardner Feldman, *Germany's Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity* (Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers, 2012).

¹⁸ Magne Angvik and Bodo von Borries, eds., *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*, 2 vols. (Hamburg: Körber-Stiftung, 1997).

¹⁹ Bodo von Borries, „Staatsnation“ und „Nationalstaat“. Grenzen und Möglichkeiten multiperspektivischer Betrachtung und relativierender Historisierung, in: *Zwischen Zählebigkeit und Zerrinnen: Nationalgeschichte im Schulunterricht in Ostmitteleuropa*, ed. Robert Maier, *Studien zur Internationalen Schulbuchforschung* 112 (Hannover: Hahn, 2004), 281-315.

²⁰ Üks selline katse on nt: Joonas Ahola, Anders Fröjmark, and Lassi Heininen, eds., *Baltic Region: Conflicts and Co-operation. Road from the Past to the Future* (Tallinn: Ilo, 2004).

a. Multietnilisus ja migratsioon

Taani juhtumi puhul lubab tööjõu rändlus ja pagulaste küsimus uurida ja arutleda Taani rahvusliku immigrandi narratiivi, immigrandi oma Taani tuleku narratiivi ja pagulaste päritoluriikide rahvuslike emigratsiooni/emigrandi narratiivide üle. Teiste sõnadega ei saa selliseid etnilisi ja rahvuslikke gruppe mõista ilma nii immigratsiooni kui emigratsiooni mobiilsusnarratiive mõistmata.

Läti vaatenurgast tähendab multiperspektiivsus eelkõige tähelepanu juhtimist kõigile etnilistele gruppidele, kes Lätis elavad. Siiani on nende ajalood kirjutatud põhiliselt isolatsioonis teistest gruppidest ilma nende omavahelisi kokkupuutepunkte välja toomata. Enne Teist maailmasõda olid lätlased, venelased ja sakslased suurimad etnilised grupid. Lisaks on juutidel, brittidel, tatarlastel ja teistel kogukondadel Lätis rikas ajalugu.

Rootsi vaatenurgast on olulised saami rahvad. Need ilmuvad ajalooallikatesse 11. sajandil. Kaupmeestena on neil mitmesugused suhted teiste elanike gruppidega. Katoliikliku kiriku ja Põhjamaade kuningriikide kohalolek põhjalas muutis nad maksustamise ja kristianiseerimise ning 16. sajandist alates esimeste etnoloogiliste uuringute objektiks. Maaomandiga seotud konfliktid muutusid järjest tavalisemaks 17. sajandil tänu riigi poolt toetatud koloniseerimise ja hiljem seoses kaevandustegevusega. 20. sajand nägi vana konflikti uusi mustreid – kas saamid peaks assimileeruma või peaks nendega käituma kui eraldi grupiga, kelle kohta kehtib eraldi seadusandlus. Hetkel domineerib viimane vaatenurk ning saamid on oma ametlikud organisatsioonid. Samal ajal on siiski endiselt pidevalt konflikte, mis puudutavad saamide traditsioonilisi õigusi jahti pidada ja põhjapõtru karjatada ning neid lahendatakse kohtutes. 2017. aastal šokeeris film „Sameblod“ Rootsi üldsust sünge, kuid tõese kujutusega enamuse ja saami vähemuste omavahelistest suhetest 20. sajandi esimesel poolel.

b. Postkolonialistlikud perspektiivid

Taani vaatenurgast pakub postkolonialistlik ajalugu võimaluse mõtiskleda selle üle, kuidas on ühist ajalugu võimalik erinevat viisi tajuda. Taani on olnud koloniaalvõim Indias, Aafrikas, Kariibidel ja Põhja-Atlandi ookeanis. Selle mineviku käsitus on vaidlustatud ja mõjutatud erinevatest rahvuslikest vaatenurkadest. Traditsiooniliselt on Taani ajalookirjutus ja üldine avalikkus suhtunud Taani Neitsisaarte valitsusse (1672-1917) nostalgiaga, meenutades ja esitades Taani kohalolekut troopikas idülliliselt. Orjuse ja ärakasutamise tähtsust on vähendatud. Viimased aastad on näidanud püsivamat fookust postkolonialistlikule lähenemisele andes Taani uurimustes, avalikus diskussioonis ja mälu kultuuris hääle ka koloniseeritud gruppidele. Samaaegselt on Neitsisaarte aktivistide grupid nõudnud Taanilt avalikku vabandamist ja seda, et loobutaks nostalgilisest narratiivist Taani koloniaalvõimu perioodi kohta.

Gröönimaa koloniseeriti 1721. aastal ning see on tänaseni Taani osa. 1953. aastast on Gröönimaal olnud oma valitsus erinevates formaatides, kuid Gröönimaalased on endiselt Taani kodanikud. Endiselt toimuvad arutelud selle üle, kas Gröönimaa on olnud ja on endiselt Taani koloonia; kas Gröönimaa peaks moderniseeruma või ihaldama põlise elustiili jätkamist; kas Gröönimaal on õigus sõlmida oma rahvusvahelisi lepinguid (näiteks Hiinaga); milline on Gröönimaa potentsiaal iseseisva riigina ning keeleliste ja hariduslike küsimuste üle. Erinevused domineerivad nii regionaalsel kui rahvuslikul tasemel.

c. Hääle andmine nähtamatutele gruppidele

Laiemas mõttes on hääle andmine nähtamatutele gruppidele oluline ja mitmetasandiline teema. Ühe asjakohase teemana võib näiteks tuua romade ajaloo. Saksa okupatsiooni ajal Teises maailmasõjas represseeriti romasid Lätis (nagu ka teistes Euroopa riikides). Nad saadeti kontsentratsioonilaagritesse ja tapeti. Nõukogude perioodil olid romad enamasti nähtamatud. Romade ajaloo näitel võib arutleda lahknevate vaatenurkade üle, mis puudutavad sotsiaalseid norme ja väärtuseid ühiskonna enamuse ja vähemuse seas.

Sugu on teine teema, mida tasub siinkohal mainida. Lätis, näiteks, on naiste koht Läti kultuuri- ja sotsiaalajaloos muutunud uurimisobjektiks alles 1990. aastatel. Erinevaid kokkupuutepunkte ühendav lähenemine võib aidata analüüsida soo kategooriat koos rahvuskuuluvuse, vanuse, religiooni, sotsiaalse klassi ja poliitilise seotusega. Lisaks tuleb mainida Lätiga seoses seksuaalvähemuste teemat. Sotsiaalse ruumi liberaliseerumine 20. sajandil avas võimaluse muuta homoseksuaalne subkultuur nähtavaks, isegi kui see tõi enamikel juhtudel kaasa skandaalid ja kohtuasjad. Nõukogude perioodil ignoreeriti taas vähemusrahvusi. Alles nüüd on Läti teadlased pööranud tähelepanu sellele ühiskonnagrupile.

d. Kangelased, ohvrid, kurjategijad ja kõrvalseisjad 20. sajandi ajaloos

Arutelu ohvrite ja kurjategijate üle 20. sajandil on väga keeruline ja emotsionaalne pea igal pool Läänemere ümber. Lisakomplikatsioonid tulenevad sellest, kuidas kaks „põhikurjategijat“ Saksamaa ja Venemaa on viimastel kümnenditel käitunud ja ohvrite kompensatsiooninõuetest. Näiteks veel 2018. aastal otsivad Leningradi blokaadi veteranid ja ohvrid rahalist kompensatsiooni Venemaa ja Eesti valitsuselt.

Küsimust nähakse tihti lihtsustatud viisil, millel on selged rahvuslikud või etnilised piirid ning mis ignoreerib kohalikke kurjategijaid ühelt poolt ning Saksa ja Venemaa enda ohvreid (näiteks Leningradi blokaadi üle elanud) teiselt poolt. Ehk on „ohver-rahvad“ ja „ohver-isikud“ ning nendega käitutakse Saksamaal ja Venemaal erinevalt. Samades riikides ulatub ohvriks olemise diskursus tagasi 20. sajandi eelsesse aega, mille näiteks võib tuua nn 700-aastase orjapõlve narratiivi Eesti ajaloolises ja poliitilises diskursuses täna.

Lisaks sellele, et poliitilised arutelud kollektiivsete kurjategijate ja süütute üle vormivad debatte mitmetes kogukondades, mängivad konfliktid kultuurilised mälopildid Teisest maailmasõjast samuti tähtsat rolli. Läti avalikus arutelus on kaks võistlevat sõja lõppu tähitavat kuupäeva (8. ja 9. mai, 1945) saanud pingete allikaks läti ja vene kogukonna vahel. Üksteise kuulamine selles küsimuses võiks avada teisi perspektiive, mis võivad vähendada dualismi, mida tugevdab rahvuslus ja rahvusvahelised poliitilised pinged Lääne ja Venemaa vahel. Mälupaigad ja monumentide saatus on huvitav viis ajalugu õpetada, sest need aitavad näidata, kuidas mõned mälestused on marginaliseeritud ja teised on saanud domineerivaks. Näiteks Võidu monument Riias, mis püstitati nõukogude aja lõpul, on muutunud pidevate vaidluste allikaks. See on paik, kus venekeelsed elanikud austavad Punaarmee võitu. Mõned läti rahvuslased nõuavad aga monumendi maha võtmist, sest näevad selles Teise maailmasõjajärgse okupatsiooni sümbolit. Nõukogude perioodil toimusid sarnased debatid seoses Vabaduse monumendiga Riias, mis ehitati 1930. aastatel. Nõukogude võimul oli plaanis see maha võtta, kuid monument jäi siiski puutumata. Selle visuaalset mõju vähendati lähedal oleva trollipeatuse ja nõukogude monumentidega.

Lahknevad vaated vaidlustatud ajaloolistel teemadel tekivad tihti aladel, millel on toimunud rahvusvahelised konfliktid territooriumi, rahvusluse või sõja pärast. Taani puhul tuleb eriti esile tuua Saksa okupatsiooni 1940-1945 ning viisi, kuidas selle okupatsiooni narratiiv on muutunud viimase 75 aasta jooksul. Esimestel sõjajärgsetel aastatel oli tugev põhinarratiiv, mis rõhutas rahvuslikku ühtsust poliitikute, vabadusvõitlejate ja tavaliste taanlaste vahel, kes kõik võitlesid Saksa invasiooni vastu. 1970. aastatest on toon muutunud kriitilisemaks seades küsimuse alla nii poliitilise koostöö Taani ja Saksamaa vahel kui vastupanuliikumise tegeliku mõju. Viimastel aastatel on küsitud, kas oli liiga vähe vastupanu ja kas oleks saanud teha ka teistsuguseid valikuid. Sarnaselt tekitab Preisi/Austria ja Taani vaheline sõda 1864. aastal endiselt debatte Taani kui agressiivse, sõjalise ja võimu ihaldava minevikuga rahva enesemõistmise üle, eriti mis puudutab Taanit kui erinevaid rahvuseid ühendavat impeeriumi. Selle kontrastiks on nägemus suhteliselt homogeense rahvastikuga rahulikust väikeriigist, mida iseloomustavad konsensus ja „hygge“.

e. Konfliktijärgne vaatenurk

Multiperspektiivsus on tõestanud ennast kui olulist lähenemist ületamiseks rahvuslikke konflikte nagu on ülal kirjeldatud.²¹ Õpikuid koostavad komisjonid võivad mängida suurt rolli soovides eemaldada vaenulikke stereotüüpe rahvuslikest „teistest“ ja tutvustada naabreid ja endiseid vaenlasi ning nende vaateid minevikule. Vägivaldsete konfliktide puhul sisaldab see ka kollektiivset vastutustunnet. Sellist lähenemist nähakse kui suurt panust rahvuseülese leppimise poole, näiteks Saksa-Poola suhetes. Poliitiliselt on kahe rahvuse vaheliste ajaloo projektide tähtsust esile tõstetud mitmel juhul Prantsuse-Saksa ja Saksa-Poola suhete paranemisel, näiteks 19. aprillil 2016 Varssavis Saksa välisministri Frank-Walter Steinmeieri kõnes.²² Mitmerahvuseline lähenemine on OSCE poolt esile tõstetud kui poliitiliselt vajalikku konfliktide järel, eriti mis puudutab Kagu-Euroopat.²³ Selle tulemusena on ajalookultuuride ja hariduse teemal peetavate rahvusvaheliste debattide fookuseks leppimise poliitilised strateegiad.²⁴

Sellised tegevused ei ole piiratud ainult valitsuste ja ametiasutuste initsiatiiv, vaid on kohati juba alates 1970. aastatest viinud erinevate tegevusteni eraisikute ja avalik-õiguslike organisatsioonide poolt. 1990. aastatest on tekkinud mitmed ajalookomisjonid. Rahvuslikest vastandumistest üle saamine ei ole aga alati olnud edukas.

f. „Tõeste“ ja „võltsitud“ faktide eristamine

Lääne arusaam „faktist“ selle kaasaegses tähenduses pärineb teadusrevolutsiooni ajast. Enne seda toetusid argumendid enamasti antiikaegsetele autoritele või religioossetele tekstidele. Hiljem tekkis kaks võimalust – väited võisid toetuda kas tõendusmaterjalile või autoriteedile. Kuigi teadusarengud viisid selleni, et aina enam tähtsust omistati faktipõhisele teadmisele, ei kadunud autoriteedi-põhised väited kuhugi. Kombinatsioonid kõrgeima autoriteediga „tõe“ ja

²¹ Vt viide 18 ja Thomas Strobel, *Transnationale Wissenschafts- und Verhandlungskultur. Die Gemeinsame Deutsch-Polnische Schulbuchkommission 1972-1990* (Göttingen: V&R unipress 2015).

²² <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/280018>.

²³ <http://www.osce.org/sg/98698?download=true>.

²⁴ Robert Maier, *Tools in Teaching Recent Past Conflicts: Constructing Textbooks Beyond National Borders*, in: *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*, ed. Mario Carretero, Stefan Berger, and Maria Grever (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2017), 673-695.

tõendusmaterjalile põhinevast teaduslikust uurimistööst oli tavapärane 20. sajandi autoritaarsete võimude puhul. Seega ei tunneta me mitmetes ühiskondade „tõejärgset“ perioodi, vaid pigem ei ole autoriteedil põhinev teadmine enam ilmtingimata tõendusmaterjalil põhinev. Isikud, kes ei tunne vajadust tõendusmaterjalidel põhinevate väidete järele valitakse võimule valijate poolt, kes jagavad seda mõtteviisi. Erinevus 20. sajandi autoritaarse võimu ja tänapäeva vahel võiks olla see, et varem vähemalt püüti „konstrueerida“ tõendusmaterjali näiteks läbi ajalooliste fotode võltsimise selleks, et tõendada sündmuste toimumist vastavalt valitsuse poolt soovitud versioonile. Täna ei tundu see enam olevat oluline. Kontrast tõeste ja fabritseeritud faktide vahel püstitab multiperspektiivuse jaoks olulise väljakutse. Osaliselt on keeruline eristada erinevaid nägemusi sündmusest (nt Punaarmee oktpatsioon vs vabastamine Teise maailmasõja lõpus) ja selliseid väiteid, millel ei ole üldse allikalist alust (Holokausti toimumise eitamine). Populistlike poliitikute hiljutist edu on osaliselt tõlgendatud kui mässu nn „eliitide“ vastu. Paradoksaalselt võib see mõjutada demokraatia laienemist Ida- ja Kesk-Euroopas. Seega võime loota, et selline õppimisviis süvendab demokraatlikumat mõtlemist ja võib viia ka teistsugustele hääletustulemustele. Samas pole usalduse kaotamine teadusesse ja meediasse ning hüper-relativism ainult autoritaarse võimu järgsete ühiskondade probleem. Seda võib täheldada ka traditsionaalsetes demokraatiates. Sellisel taustal tuleb teadvustada piire multiperspektiivsuse ja alternatiivsete faktide loomise vahel.

4. Läänemeremaad ja nimed

Konkreetne multiperspektiivsuse näide viitab mitmetele kihistustele paikade ja piirkondade nimetamisel. Mitmetel paikadel on olnud läbi ajaloo erinevaid nimesid, mis ei sõltu vaid kirjapildist erinevates keeltes (näiteks København, Copenhagen, Kopenhagen jne). Need erinevused võivad põhineda erinevatel nimedel, mida kasutatakse piirkonna kohta erinevat emakeelt kõnelevate kohalike elanike poolt (nt rootsi ja soome paralleelnimed Soomes või saksa- ja eesti- või läti keelsed nimed Balti provintssides (nt Reval vs Tallinn, Dorpat vs Tartu, Mitau vs Jelgava jne). Selles piirkonnas on vähemalt kaks nähtavat kihistust. Mõnedel paikadel on lisaks veel Poola nimed perioodist, mil piirkond oli osa Poola-Leedu riigist. Lisaks on terve kihistus vene nimesid, Jurjev Tartu asemel, Kingissepa Kuressaare asemel, Petrograd ja Leningrad Peterburi asemel ja nii edasi. Saksa nimedel ühelt poolt ja Poola, Leedu, Läti, Eesti ja Venemaa nimedel teiselt poolt on oluline poliitiline kõrvaltähendus legitiimsuse vaatenurgast. Näiteks saksa Settini või Danzigi poola Szczecini ja Gdański asemel kasutamist võib tõlgendada kui nende Poolale kuulumise legitiimsuse õõnestamist. 1989. aastast on sellised debaadid kaotanud oma poliitilise asjakohasuse, kuid need kummitavad siiski vahetevahel.

5. Kuidas kasutada multiperspektiivsust Läänemeremaade ajaloo õpetamisel?

i. Sihtrühmad

Projekti põhilised sihtrühmad on:

- Täiskasvanute koolitajad;
- Giidid;

- MTÜd;
- Ajaloosalaste teadmiste levitajad;
- Täiskasvanud, kes on huvitatud Läänemeremaade ajaloost.

Tuues siin ühe näite: turism Läänemeremaade elanike vahel on tihe, mis tähendab, et on üsna tõenäoline, et giid leiab ennast mõne teise Läänemeremaa riigi grupi ees. Mõned linnagiidid on erialalt ajaloolased, teised aga filoloogid, kellel võib puududa ajaloolane ettevalmistus. Grupp hindab kindlasti kõrgelt giidi, kes on võimeline lähenema mitme nurga alt, eriti mis puudutab tundlikke 20. sajandi küsimusi. Linna külalised hindavad ka seda, kui ekskursioonis viidatakse sündmustele ja isikutele, kes on seotud nende koduriigiga.

ii. Parimad praktikad

On olemas mitmed näited, mis toovad esile multiperspektiivsuse olulisuse. Mõningaid neist tutvustatakse projekti juhtumiuuringutes ja seega tuuakse siin tekstis vaid mõned näited. Esiteks mainime mõningaid juhtumeid mälu kultuuris ja seejärel esitleme valikut ajaloolisi fenomene, mis nõuavad multiperspektiivset lähenemist.

a. Läänemeremaade mälupaigad

Üldiselt on monumendid sobivad uurimisobjektid (vt nt Flensburgi Idstedti lövi näidet). Avalikus ruumis on mitmeid huvitavaid monumente, mis näitavad 20. sajandi ajaloo erinevaid kihistusi. Konfliktid monumendid seisavad kõrvuti, et näidata olukorra keerulisust. Tallinnas on näiteks Maarjamäe memoriaal, mis ehitati nõukogude perioodil hävitatud Saksa Teine maailmasõja sõjaväekalmistule, et meenutada Vene Balti laevastiku evakatsioonid 1918. aastal. Pärast Eesti taasiseseisvumist 1998. aastal taastati ka Saksa sõjaväekalmistu ja hiljuti püstitati sinna lisaks Maarjamäe kommunismiohvrite memoriaal.

Teine näide asub väikelinnas Rāpinas. Nõukogude perioodil hävitati võimude poolt pea kõik Eesti Vabadussõja (1918-1920) monumendid ning asendati „Suures isamaasõjas“ hukkunute auks püstitatud mälestusmärkidega. Pärast taasiseseisvumist taastati Rāpinas Vabadussõja monument ja nõukogudeaegne jäeti samuti alles. Mõlemad seisavad kõrvuti paisjärve ääres bussijaama lähedal.

Sarnaselt muudeti monumenti, mis tähistas Poola-Nõukogude Liidu vendlust võitluses natsi Saksamaa vastu Gorzówis (saksa Landsberg), lisades sinna rahukellukese, mis sümboliseerib leppimist Poola ja Saksa elanike vahel.

Narva lövi kuu, mis taastati aastal 2000, on samuti huvitav näide. Kui algne monument näitas oma hambaid Venemaa poole, tundus monumendi taastamisel poliitiliselt ebakorrektna taastada see sama pidi eriti arvestades, et monument on nüüd Vene piirile palju lähemal. Huvitav on arutleda ka selle üle, et Rootsi rahastas osaliselt selle monumendi taastamist võõra riigi pinnal.

1883. aastal püstitati Lundi monument, mis oli pühendatud 1676. aastal toimunud verisele Lundi lahingule ja sellegi tagamõtte on lepitada kahe pidevas sõjas olnud naaberriigi rahvaid. Monumendil on kirjas „Sama hõimu rahvad võitlesid ja valasid siin verd. Mälestusmärgi püstitasid omavahel leppinud järeltulijad.“

Lisaks monumentidele on muuseumid sobivad kohad, kus uurida ja arutleda mitme vaatenurga üle. See viitab näiteks Gdański maailmasõja muuseumi algsele ideele, aga ka uuele Kariibi mere saarestikku puudutavale näitusele Taani Rahvusmuuseumis. Ka erinevad Balti riikide

okupatsioonide muuseumid on paigad, kus esitatakse erinevaid vaateid võrreldes nõukogude ajal levinud ajalookäsitlusega. Erinevate lahingute taaskehastamised (Grünwaldi ehk Tannenbergi lahing 1410 ja Teise maailmasõja lahingud) näitavad muudatusi varem domineerinud vaatenurkadele ajaloolistest konfliktidest.²⁵

b. Läänemeremaade ajaloo põhilised tunnusjooned

Keskaegsed Liivimaa ristisõjad on hea näide multiperspektiivseks lähenemiseks ja mitte ainult seetõttu, et sündmused ise on turvaliselt kauges minevikus. Sellegi poolest identifitseerivad tänased rahvused end selles konfliktis ühe või teise poolega. Baltisakslastel on lihtne identifitseerida ennast ristisõdijaga, eestlasel või lätlasel vägivaldselt ristitud paganatega. Paganat võib kujutada nii vägivaldse barbari kui ülla metslasena, ristisõdijat kui vallutajat või tsiviliseerivat kultuuritoojat. Asjaolu, et kohalikud hõimud kaotasid oma vabaduse Lääne feodaalsete vallutajate läbi on vaieldamatu tõsiasi nagu ka see, et selle vallutuse tulemusena liideti piirkond Lääne kristlikku kultuuriruumi, mis mõjutas piirkonna edasist kultuurilist arengut.

Teine keskaegse Läänemere ajaloo teema on Hansa liit, mis on saanud linnakultuuri tähistajaks Läänemerd ümbritsevates riikides. Ühest küljest võib Saksa kaupmeeste majanduslikku ekspansiooni näha kui edulugu ülemere impeeriumide ajastul. Teistest küljest nähti Skandinaaviamaades Hansa kaupmehi kui võõraid konkurente. Hansa ajaloo narratiivil on ka oma sisesed pinged: olid nii kaupmehed kui piraadid; ahned isekad *peppersackid* ja vabadust armastavad *liikadeelerid*, rahuarmastavad ärimehed ja kelmid.

Reformatsioon on samuti sobiv teema, sest see on mõjutanud kõiki riike ümber Läänemere ühel või teisel viisil. Usureform jõudis riikidesse erineval viisil. Enamikes paikades olid linna eliidid vastuvõtlikumad uutele ideedele kui maal elavad aadel ja talurahvas. Rootsi kuningas Gustav I ja Taani kuningas Christian III kasutasid religiooni, et tugevdada oma poliitilist autoriteeti. 16. sajandil toimunud kodusõjad nii Taanis kui Rootsis olid seotud reformatsiooniga. Rootsis tõugati pärast kodusõda 1598. aastal troonilt katoliiklik kuningas Sigismund. Kuna Sigismund oli ka Poola kuningas ja Leedu suurväürst, viis see konflikt ühtlasi vägivaldsete Rootsi-Poola sõdadele 17. sajandil. Poolas ja Leedus jäi katoliiklus domineerima olgugi, et mitmed aristokraatlikud pered nagu Radziwiłłid olid mõjutatud kalvinismist. 20. sajandil aitas tugev katoliiklik taust kaasa vastuseisule nõukogude ideoloogiale nii Poolas kui Leedus.

Reformatsiooni pikaajalised mõjutegurid olid tohutud. Ühest küljest kadusid kloostrid ja teised sarnased institutsioonid, mis olid olnud arstiteaduse, praktiliste teadmiste ja hariduse keskusteks ning mis kindlustasid regulaarse kontakti Põhja-Euroopa ja kontinendi vahel. Kõrgemad õppeasutused nagu Uppsala ülikool suleti ajutiselt samal ajal kui avati ka uusi, näiteks Vilniuse ülikool (1579). Lääne kristlik ladina keelt kõnelevate haritlaste kogukond nõrgenes. Teisest küljest tõi luterluse nõue seada sisse usuline alusharidus kaasa koolide võrgu laienemise nii poiste kui tüdrukute jaoks, mida võib pidada reformatsiooni kõige püsivamaks mõjufaktoriks ning mis mõjutas ka katoliiklikku Euroopat vastu-reformatsiooni perioodil.

²⁵ Üks selline näide: Joerg Hackmann, *Let's Play War*, režissöör Meelis Muu, produtsent Oy-In Ruum (Eesti). 2016. Näidati ASN (Rahvaste Uurimise Ühendus) 2017. aasta ülemaailmsel kokkusaamisel, in: *Nationalities Papers* 46 (2018), 333-335.

Idakristluse aladel oli reformatsioonil vaid üsna väike mõju, kuid on piirkondi, mis on mõjutatud paralleelselt Lääne- ja Idakristlusest.

6. Järeldused

Läänemere maade ajaloost võib tuua rikkalikult näiteid erinevatest vaadetest ajaloolistele sündmustele, millel on olnud ja on endiselt mõju vastaspooltele. Need vaatenurgad ei esine vaid üles kirjutatud ajaloos, vaid ka muutunud tänava nimedes, ümber tõstetud monumentides ja individuaalsetes elulugudes. Ei ole ühtegi vaatenurka, mis rahuldaks kõikide osapoolte nägemust ajaloolisest olukorrast täiel määral. Multiperspektiivsus ei tähenda ilmtingimata oma vaatenurgast loobumist vaid pigem arusaamist, et nägemused võivad olla erinevad. Oluline on siinkohal taas märkida, et samas ei tähenda multiperspektiivsus nn alternatiivsete faktide aktsepteerimist, kui need ei ole allikate ja teaduslike argumentidega tõendatud.

Läbi erinevate perspektiivide ja nende tausta uurimise õpime tundma olulisi sündmuseid, mis on mõjutanud ja kujundanud Läänemere piirkonda, aga ka endiselt eksisteerivaid erinevusi. Seega suudame suhestuda erinevate nägemustega Läänemeremaade ajalookirjutuses ning laiendada oma üldist arusaama ajaloost.